

დამატარი შველიძე

მიხაკო წერეთელი – ქართველი ერის წარმოშობის შესახებ

XX საუკუნის დასაწყისის ქართველ ავტორთა შორის მიხაკო წერეთელი ერთ-ერთი იყო, რომელიც განსაკუთრებულ ყურადღებას უთმობდა ეროვნული პრობლემის კვლევას. 1909 წელს გრიგოლ რობაქიძე წერდა: „მე მაინც ძლიერ საინტერესოთ მიმაჩნია ბ. ალაროდიელის (მ. წერეთლის ფსევდონიმი – დ. შ), მიერ პრობლემის დაყენება, – და რომ იგი მას რომელიმე ევროპულს ენაზე განიხილავდეს, ღრმად დარწმუნებული ვარ, გამოჩენილი სოციოლოგის სახელს მოიხვეჭს“.¹

ამ შეფასებიდან ერთი წლის შემდეგ გამოქვეყნდა მიხაკო წერეთლის ცნობილი მონოგრაფია „ერი და კაცობრიობა“, ფსევდონიმით: „Baton“.² ახლა უკვე აღიარებულია, რომ როგორც ელუარდ კოდუა აღნიშნავდა, Baton-ის წიგნი „პირველ სოციოლოგიურ შრომას წარმოადგენს XX საუკუნის საქართველოში“.³

„ერი და კაცობრიობა“ მრავალმხრივია საინტერესო. მასში განხილულ-შესწავლილია არაერთი სოციოლოგიური კატეგორია: კაცობრიობა, საზოგადოება, ერი, ხალხი, სახელმწიფო, სამართალი, თავისუფლება და სხვ. ჩვენ მიხაკო წერეთლის მრავალფეროვანი დაინტერესებებიდან ძირითადად ორი საკითხი გვანტერესებს: რა არის ერი და როდის ჩამოყალიბდა ან წარმოიშვა ქართველი ერი. ამ და მასთან დაკავშირებულ საკითხებზე რას ფიქრობდა, როგორ ასაბუთებდა და რა აზრის იყო მიხაკო წერეთელი, როგორც მეცნიერი და როგორც თეორეტიკოსი.

¹ გრ. რობაქიძე. იდეა ნაციისა (ფილოსოფიური ესკიზი). გაზ.: „დროება“. თბილისი. 1909. 10 სექტემბერი.

² Baton. ერი და კაცობრიობა. განხილულნი სოციოლოგიური მხრით. თბ. 1910.

³ მ. წერეთელი. ერი და კაცობრიობა (სოციოლოგიური ანალიზი). ელუარდ კოდუას რედაქტორობით, წინასიტყვაობით, დასკვნით და დანართით. თბ. 1990, გვ. 5.

ბუნებრივია, რომ რადგან ჩვენი ინტერესი გარკვევით არის განსაზღვრული რამდენიმე სპეციფიკური საკითხით, ჩვენ არ შევეხებით მიხაკო წერეთლის საერთო მსოფლმხედველას; ჩვენთვის არ იქნება ამჯერად აქტუალური, რომ ის იყო ანარქისტი და ასეთად რჩებოდა 1910 წელსაც, როცა თავისი ნაშრომი გამოაქვეყნა; რომ ის იყო ამავედროულად გამოკვეთილი ნაციონალისტი, ამ სიტყვის საუკეთესო გაგებით, როცა საკუთარი ერის ინტერესების დაცვა არ ნიშნავს სხვათა ინტერესების შელახვას და ა. შ. ისიც მეორეხარისხოვანი იქნება ამჯერად, რომ მან „ერი და კაცობრიობა“ მიუძღვნა ვარლამ ჩერქეზიშვილს, ასეც წააწერა ეპიგრაფად თავის ნაშრომს: „ძვირფას მასწავლებელს და მეგობარს **ვარლამ ჩერქეზიშვილს**, რომელმაც კაცობრიობის ოლიმპზედ თავისი პატარა საქართველოც სცნო ღირსად თავისუფალი ცხოვრებისა და მის წმინდა საკურთხეველზედ გულწრფელი მსხვერპლი შესწირა, უძღვნის ამ წიგნს“.

სანამ უშუალოდ ერებისა და ქართველის ერის წარმოშობის თემას მივადგებოდა,, მიხაკო წერეთელი ვრცლად განიხილავს სოციალურ კატეგორიებს, რომელთა ერთობლიობაც ქმნის ადამიანთა საზოგადოებას. ამ სოციალურ მოვლენათა რიცხვი შვიდია: 1. ეკონომიკური, 2. გამრავლება და აღზრდა, 3. ხელოვნება, 4. რელიგია და მეცნიერული ცოდნა, 5. ზნეობა, 6. იურისპრუდენცია და სამართალი, 7. პოლიტიკური სფერო. წერეთელი თავის ნაშრომს წერდა მისი თანამედროვე ევროპული სპეციალური და უახლესი სამეცნიერო ლიტერატურის საფუძველზე. ამ შემთხვევაშიც, იგი ეყრდნობოდა საზოგადოებისათვის დამახასიათებელი შვიდი სოციალური მოვლენის დე გრეფისეულ კლასიფიკაციას, რომელიც დღემდე აქტუალურია.

მიყვებთ მ. წერეთლის ნაზრევს. პირველ რიგში ავტორი ადამიანთა საზოგადოების შექმნის პროცესში ეკონომიკურ ფაქტორს ასახელებს: სწორედ საზრდოს საშუალებათა შოვნის, კვების და მსგავს მოთხოვნილებათა აუცილებლობა აიძულებდა ადამიანებს შეერთებულიყვნენ და ერთობლივი ძალებით გადაეწყვიტათ ეკონომიკური პრობლემები ანუ „მოეწესრიგებინათ“ ცხოვრების ეკონომიკური მხარე.

ასეთსავე „მოწესრიგებას“ და „რეგულირებას“ მოითხოვდა სოციალური ყოფის მეორე მხარე – გამრავლება და აღზრდა. წერეთელი თეზისის სახით აყალიბებს ყოველი სოციალური ფაქტორის, ამ შემთხვევაში კი გამრავლება-აღზრდის სოციალურ მხარეს: „ყოველი საზოგადოების გენეზიურ მოვლენას სოციალურის მხრით ახასიათებს მოწესრიგება ცოლ-ქმრობისა, მშობელთა და შთამომავლობის ურთიერთ შორის განწყობილებათა“ და ა. შ.

მესამე სოციალური ფაქტორი აწესრიგებს შეერთებულ ადამიანთა საზოგადოების ესთეტიკას, გემოვნებას, სხვა სულიერ მისწრაფებათა ნორმირებას. მეოთხე სოციალური მოვლენაა მეცნიერული ცოდნისა და რწმენათა სფეროს „მოწესრიგება“, რაც ხდებოდა შესაბამისი ინსტიტუტების საშუალებით; მსგავსი დატვირთვა ჰქონდა რიგით მეხუთე სოციალურ მოვლენას – ზნეობას, რომელიც ამა თუ იმ საზოგადოებაში აყალიბებდა ადამიანთა ყოფაქცევის, ურთიერთობების ნორმებს, ღირებულებებს და ა. შ.

მ. წერეთელი განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდა იურისპრუდენციას და სამართალს, როგორც საზოგადოების „იურიდიულ ძალდატანებით ნორმას, ან როგორც წმინდა ძალმომრეობას“. მეშვიდე სოციალურ კატეგორიად განიხილებოდა პოლიტიკური სფერო, ანუ როგორც წერეთლისეულ ფორმულირებაში ვკითხულობთ: „პოლიტიკა საზოგადოების მოწესრიგებული მოქმედებაა“.

დაბოლოს, მ. წერეთელი საზოგადოების შემაჯამებელ განსაზღვრებას გვთავაზობს: „საზოგადოებრივი ცხოვრება ერთად მცხოვრებ ადამიანთა მოწესრიგებული მოქმედებაა, მათ ყველა მოთხოვნილებათა დასაკმაყოფილებლად, მათ საერთო მიზანთა მისაღწევად. საზოგადოება შეერთებულ ადამიანთა ისეთი კრებულია, რომელთა საერთო ცხოვრება მოწესრიგებულია საერთო მიზანთა მისაღწევად“.⁴

შინაარსობრივად, „საზოგადოების“ წერეთლისეული განსაზღვრება, ახლოსაა და გულისხმობს ამავე ინსტიტუტის თანამედროვე განმარტებას: „საზოგადოება წარმოადგენს ჯგუფს, კრებულს, ადამიანებისა, რომელნიც მონაწილეობენ მუდმივი სოციალური ურთიერთმოქმედების ან გაცვლის პროცესში, გარკვეულ გეოგრაფიულ და სოციალურ ტერიტორიაზე, ერთი და იმავე პოლიტიკური ხელისუფლებისა და დომინირებადი კულტურული მოლოდინების დაცვის პირობებში. საზოგადოებებს ახასიათებთ ადამიანებს შორის ურთიერთობების კანონზომიერებანი, (სოციალური ურთიერთობები), რომლებიც იზიარებენ განსაკუთრებულ კულტურას და ინსტიტუტებს; მოცემული საზოგადოება, შეიძლება დავახასიათოთ როგორც ერთობლიობა აღნიშნული ურთიერთობებისა, მის წევრთა შორის“.⁵ ზემომოყვანილ წერეთლისეულ და თანამედროვე ფორმულირებებს შორის განსხვავება მხოლოდ განსაზღვრების ფორმაშია და შინაარსი კი იდენტურია.

⁴ მ. წერეთელი. ერი და კაცობრიობა (სოციოლოგიური ანალიზი), გვ. 52.

⁵ <https://en.wikipedia.org/wiki/Society>.

მ. წერეთელი ამის შემდეგაც აზუსტებს თავის განსაზღვრებას და უმატებს, რომ საზოგადოება არის სოციალური ორგანიზმი, სუპერ-ორგანიზმი. იგი სოციალურ მეცნიერებაში ე. წ. ორგანიციზმის საფუძველზე დგას, მაგრამ ეს უკვე აღარ არის ჩვენთვის აქტუალური. მ. წერეთლის მეცნიერულ-თეორიულ მემკვიდრეობაში ჩვენთვის საინტერესოა ის, რაც უშუალოდ ერის ფენომენს ეხება და მის შესახებ მსჯელობისაკენ მივყავართ.

სოციალურ მოვლენათაგან ყველაზე გადამწყვეტი ფაქტორი საზოგადოებისათვის – ენაა. ეს ფაქტორი იმდენად მნიშვნელოვანია მიხაკო წერეთლის აზრით, იმდენად ნათელი, რომ მასზე მსჯელობა, „მისი ჩათვლა განცალკევებულ სოციალურ მოვლენად არც კი არის საჭირო“. ამას მოსდევს კასკადი შედარებებისა, ადგილისა, როლისა, მნიშვნელობისა და სხვა თვისებათა აღნიშვნისა, რაც ენას ახასიათებს: ყოველ ენას თავისი განსაკუთრებული სახე აქვს; ენა არის საუკეთესო, უწმინდესი, შეუმწიკვლელი თავისუფალი „კონტრაქტი“; ადამიანების განწყობილებათა გამოთქმის საუკეთესო და უმაღლესი საშუალება; ენით მყარდება ურთიერთობა სხვებთან, ენით ვეფერება ადამიანი თავის იმედს – ღმერთებს; მღერის, იგონებს წარსულს, აღიღებს ძველ გმირებს; უმღერის სიყვარულს, ჰქმნის ისტორიას, აზროვნებს, სწავლობს, წერს; პირველ ყოვლისა კი ენა გამომხატველია ადამიანის საზოგადოებრიობისა, საზოგადოებისადმი მისი მიკუთვნებულობისა და უარმყოფელი მისი მარტოობისა. ზოგჯერ თეორიულ და მეცნიერულ მსჯელობას, ავტორისეული მეამბოხური თავისუფლებისმოყვარული ემოცია სძლევს ხოლმე: განა საკვირველია რომ „კაცი ამ ენისათვის კვდებოდეს, მტერს ზედ აკლავდეს თავსა გმირულად, თუ მას ამ ენას ართმევენ და სხვა ენით უნდათ ძალით ამეტყველონ“

ისევე როგორც არჩილ ჯორჯაძე, მიხაკო წერეთელიც იმხანად პოპულარული ლუდვიგ გუმპლოვიჩის თეორიას იზიარებს და ეყრდნობა. ამ თეორიის მიხედვით, ერის წარმოქმნის პროცესი სახელმწიფოს ჩამოყალიბებას უკავშირდება. სახელმწიფოს წარმოქმნა ხშირად ხდებოდა იქ და მაშინ, როდესაც ადამიანთა ერთი ჯგუფი, „ურდო“ მეორეს იპყრობდა ან მაშინ როცა ერთი ეთნიკური ჯგუფის ფარგლებში უმცირესობა გაბატონდებოდა უმრავლესობაზე და იქცეოდა კლასობრივი ბატონობის ორგანიზაციად. წერეთლის დასაბუთების მიხედვით, სახელმწიფო არის ან ერთი ეთნიკური ჯგუფის მეორეზე ბატონობის ორგანიზაცია, ან ერის ორგანიზაციის ფორმაროდესაც ხალხი კოპეზიის მაღალ ხარისხს აღწევს.

სახელმწიფო ცდილობდა სასტიკი ბრძოლის გზით, დამორჩილებული ეთნიკური ელემენტების ერთნაირ ორგანიზმად გარდაქმნას. ხან ისეც ხდებო-

და, რომ დამპყრობელი ეთნოჯგუფი, თვითონ იღებდა დაპყრობილი, მაგრამ უფრო განვითარებული ჯგუფის ენას, კულტურას. ამის შემდეგ მ. წერეთელი რამდენიმე მაგალითს მიმართავს, ძველი მსოფლიოს ისტორიიდან.

„ფაქტია, რომ არსებობდა ბერძენთა და ლათინთა ერები, რომელთაც ჰქონდათ თავიანთი წარმოშობის ისტორია სხვა რასათა და ენათა შერევისაგან“. არსებობდა ბერძენთა რესპუბლიკები, ხან ცალ-ცალკე და დამოუკიდებლად, ხან თავისუფალი კავშირით შეკრული; არსებობდა ძლიერი ბერძენთა სახელმწიფოც კი, რომელმაც მთელი მაშინდელი ქვეყანა დაიპყრო და სცდილობდა მის ელლინიზაციას“. მათ შეიმუშავეს ერთი ლიტერატურული ენა, ერთი სჯული, ერთი რასიული ტიპი, ერთი ზნე-ჩვეულება, შექმნეს „უმშვენიერესი ნაციონალური სული“ რომლის გამოხატულებაც იყო მათი ლიტერატურა, მეცნიერება, ხელოვნება და ფილოსოფია. „დაიხ, ბერძნები წარმოადგენდნენ ერს, და უდიდეს ერსაც მთელს ისტორიაში...“.⁶

პირველ ქართველ სოციოლოგს ეჭვი არ ეპარება, რომ ასეთივე ისტორია ჰქონდა ძველ რომს. რომაელებმა დაიმორჩილეს არაერთი ხალხი, ქვეყნები. „ჟამთა ვითარებაში აქაც შემუშავდა ერთი ერი, საერთო ლათინური ენითა, განსაზღვრული სჯულითა, განსაზღვრული ზნე-ჩვეულებითა, ხასიათითა და ტიპითა, – და აგრეთვე უძლიერესი სახელმწიფო, რომელმაც აგრეთვე მთელი ქვეყანა დაიპყრო. რომიც იყო უძლიერესი ერი...“.⁷ ასეთივე ერები არიან დღეს ფრანგები, ინგლისელები, გერმანელები, რუსები და სხვანი.

მიხაკო წერეთელი უამრავი ავტორის ნააზრევს იცნობს, იყენებს, ეთანხმება, იზიარებს, მაგრამ ის მწვავე კრიტიკოსიცაა და ავტორიტეტებს არ ცნობს. ის აღიარებს სახელმწიფოს დიდ როლს ერების ფორმირებაში, მაგრამ გვაფრთხილებს, რომ „აქედან ის დასკვნა სრულიადაც არ გამოდის, თითქოს სახელმწიფო შემქმნელი და ერთადერთი შემქმნელი ყოფილიყოს ერისა“. ერების ფორმირებაში თავის როლს ასრულებენ: ადებ-მიცემობის მუდმივი ეკონომიკური ურთიერთობანი; კულტურული გავლენები, საერთო რელიგიის შემუშავება პროპაგანდა, ქადაგება, ურთიერთკავშირი მტრის მოსაგერიებლად და სხვა მრავალი ფაქტორი, რომლებსაც რა თქმა უნდა ხელს უწყობდა სახელმწიფო და წარმართავდა“. რასაკვირველია სახელმწიფო ხელს უწყობდა ამ ერის ნაწილთა ურთიერთთან უფრო მჭიდრო კავშირის დამკვიდრებას. ხში-

⁶ მ. წერეთელი. ერი და კაცობრიობა (სოციოლოგიური ანალიზი), გვ. 76.

⁷ მ. წერეთელი. ერი და კაცობრიობა (სოციოლოგიური ანალიზი), გვ. 78.

რად, ...იგი ხელს უწყობდა ეროვნების შედგენას ძალით, სხვა რასის ნაწილ-
თა ან სხვა ერის სრულიად ჩანთქმითა.,“ და ა. შ.

წერეთელი ცდილობს „ხალხი“ გამოყოს, განაცალკევოს „ერისაგან“ და
მათ განსხვავებული მახასიათებლები მოუძებნოს. რასები, ტომები და ხალხე-
ბი მისი მსჯელობით, სოციალური პროცესის ნაყოფნი არიან, ხოლო „ერი კი
ხალხის სოციალური კოჰეზიის ნაყოფია“. მაშ, მთავარი განმასხვავებელი
ხალხსა და ერს შორის, წერეთლის მიხედვით, ადამიანთა ჯგუფის შეერთე-
ბის, შეკრულობის, ერთობა-ერთიანობის ხარისხი ყოფილა. ხალხი – ადამიან-
თა გაერთიანების დაბალი ხარისხია, ხოლო – ერი, ერთობის მაღალი საფე-
ხური. ხალხი არაა „მჭიდრო სოციალური ორგანიზმი, ხალხს შეუძლია და
ცდილობს გარკვეულ პირობებში შექმნას „დიდი და რთული, ცოცხალი და
მგრძობიარე, შეგნებული და მოქმედი სოციალური ორგანიზმი – ერი“.

პირველი ქართველი სოციოლოგი მიიჩნევს რომ ერი არაა ერთხელ და
სამუდამოდ მოცემული და უცვლელი კატეგორია, რომელიც მუდამ არსებობ-
და ან ერთნაირი ფორმით მუდამ იარსებებს. ერი მუდმივ ცვლილებებს განიც-
დის და ის მომავალშიც ტრანსფორმაციას ექვემდებარება

მიხაკო წერეთელი გვთავაზობს ერის განსაზღვრებას: „ერი არის ერთი
სოციალური სუპერ-ორგანიზმი ანუ ჰიპერ-ორგანიზმი (ტარდის სიტყვით),
შემდგარი ერთგვარ ანუ მრავალ-გვარ ეთნიურ და სოციალურ მასალისაგან,
რომელსაც შეუძლია ჟამთა ვითარებაში შექმნას ერთი გარეგნულად მოწეს-
რიგებული საერთო ცხოვრება თავის შემადგენელ ერთეულთა, ერთი საზოგა-
ლოება ყველა თავისი ორგანოებითა: ენითა, სარწმუნოებითა, მეცნიერებითა,
ზნეობითა, ხელოვნებითა, სამართლითა და პოლიტიკითა, – საზოგადოება
განსაკუთრებული ისტორიითა, ტიპითა და თვითშეგნებითა, სრულის ინდივი-
დუალობითა“.

იმის თქმას არ ვაპირებთ, რომ ერის წერეთლისეული განსაზღვრება
ზუსტია ან ამომწურავი. ამისი პრეტენზია არც ავტორს ჰქონია და დანაწე-
ბით აღნიშნავდა კიდევ, დღემდეო, „ერის ნამდვილი მეცნიერული განსაზ-
ღვრაც კი ძვირად მოიპოვება“.

ამ სიტყვების დასადასტურებლად მიხაკო წერეთელს საილუსტრაციოდ
მოჰყავს ერის ორი განსაზღვრება, რომლებიც ევროპელ ავტორებს ეკუთვნის.
რამდენადაც წინამდებარე წერილი ერების წარმოშობის პრობლემას ეხება,
მოვიყვანთ ამ განსაზღვრებებს, როგორც გარკვეულ ცდებს, ერის ადრეული
დეფინიციისა. ერთი მათგანი ეკუთვნოდა ცნობილ ფრანგ ფილოსოფოს-პოზი-

ტივისტ ემილ ლიტტრეს: „ერი არის კრებული ადამიანთა, რომელნიც ერთ ტერიტორიაზედ სცხოვრობენ, რომელთაც შეიძლება ჰყავდეთ და არა ჰყავდეთ საკუთარი მთავრობა, რომელთაც იმდენად საერთო ინტერესები აქვთ, რომ შეიძლება იგინი ერთს რომელიმე რასას მივაკუთვნოთ“. იქვე: „ეროვნული პრინციპი ის არის, რომ ერთი რასის ნაწილი მიისწრაფის შეადგინოს პოლიტიკური ორგანიზმი“. (ე. ი. სახელმწიფო – დ. შ).

აქვე, მიხაკო წერეთელს მოჰყავს იმხანად ცნობილი სამართალმცოდნის ერნესტ ნისსის მოსაზრება: ერი წარმოსდგა და განვითარდა თემისაგან, თემთა კავშირისაგან, რომელიც თანდათან იჭერდა განსაზღვრულ ტერიტორიას, – ამ სივრცეზე განვითარდა ეროვნული საზოგადოება. სახელმწიფო ერის იურიდიული „გაპიროვნებაა“.⁸

მიხაკო წერეთელმა პირველად ქართულ რეალობაში, შეისწავლა და მოკლედ გადმოსცა ერის შესახებ არსებული ევროპული სამეცნიერო და პოლიტიკური ლიტერატურა, ავტორები, მათ მიერ ფორმულირებული ერის განსაზღვრებები და ნიშან-თვისებები. იმის გამო, რომ თანამედროვე ქართველ ავტორთა აბსოლუტური უმრავლესობა, თითქმის არავითარ ყურადღებას არ აქცევს, უგულვებელყოფს ან უბრალოდ არ იცნობს XIX და XX საუკუნის დასაწყისის არც ევროპულ და არც ქართულ თეორიულ მემკვიდრეობას, საჭიროდ მიგვაჩნია, მოკლედ მაინც გადმოვცეთ მ. წერეთლის მიერ განხილული ევროპულ ავტორთა ნააზრევი, ერების შესახებ. ამ საკითხს მ. წერეთელი, თავის წიგნში ცალკე თავს უძღვნის, სათაურით: „ერის თეორიები“.

პირველი ევროპელი ავტორი, რომელმაც მ. წერეთლის აზრით, ერის თეორია ჩამოაყალიბა იტალიელი იურისტი და პუბლიცისტი პასკუალე სტანისლავო მანჩინი (1817-1888) გახლდათ. თავის ნაშრომში: „ერი, როგორც ერების უფლებათა საფუძველი“, მანჩინიმ ჩამოთვალა ერის მახასიათებლები: ტერიტორია, რასა, ენა, ზნე-ჩვეულება, ისტორია, „რელიგია, რომელიც ჰქმნის ერის ბუნებას“ და „ერთი უმთავრესი მოქმედი ელემენტი – თვით სული, რომელიც აცხოველებს ერის არსებას; ეს არის ეროვნული შეგნება, გრძნობა...“. ამგვარად, განაგრძობს მ. წერეთელი, მანჩინის განსაზღვრებით: ერი არის „ადამიანთა ბუნებრივი საზოგადოება, რომელსაც აქვს ერთობა ტერიტორიისა, სისხლისა, ზნე-ჩვეულებათა, ენისა, – თანახმად მისი სიცოცხლისა და საზოგადოებრივ შეგნებისა“.

⁸ მ. წერეთელი. ერი და კაცობრიობა (სოციოლოგიური ანალიზი), გვ. 162.

იმისათვის რომ შევაძოკლოთ სათქმელი, მოკლედ გადმოვცემთ ავტორებს, მათ მიერ ჩამოთვლილ ერის მახასიათებელ ნიშან-თვისებებს და განსაზღვრებებს.

იოან კასპარ ბლუნჩლი (1808-1881), შვეიცარიელი იურისტი, ფუნდამენტური ნაშრომების ავტორი საერთაშორისო სამართლის სფეროში.⁹ ეს ავტორი ერის წარმოშობის პროცესს აღწერს და ჩამოთვლის იმ «ძალებს», რომლებიც ღრთოთ განმავლობაში ჰქმნიდნენ ერს: რჯული, ენა, ტერიტორია, ზნე-ჩვეულება, პოლიტიკა, საერთო სული – შეგნება. ბლუნჩლი განარჩევს ერთმანეთისაგან ხალხს და ერს: „ხალხია საერთო სულისა და საერთო შთამომავლობის შეგნების მქონე არსი, ხოლო ერი არის სახელმწიფოსაგან შეკავშირებული და მოწესრიგებული ხალხი. უსახელმწიფოდ არ არსებობს ერიო, დაასკვნის წერეთელი, რომელიც თავისი სიტყვებით გადმოვცემს შვეიცარიელი იურისტის აზრს.

მ. წერეთელი ერის თეორიებს შორის „ერთ უმნიშვნელოვანესთაგანს“ უწოდებს ფრანგი ფილოსოფოსისა და მეცნიერის ერნესტ რენანის მიერ ჩამოყალიბებულ კონცეფციას, რომელიც ამ უკანასკნელმა მოხსენების სახით წაიკითხა სორბონას უნივერსიტეტში, 1882 წლის 11 მარტს. მ. წერეთელი განიხილავს რენანის მიერ 1887 წელს გამოქვეყნებულ ოცგვერდიან წიგნაკს, რომელიც სორბონაში წაკითხული მოხსენების მცირედ გადამუშავებულ-დაზუსტებული ვარიანტია. რენანის განსაზღვრებით: „ერი ჩვენთვის არის სული, – სულიერი ოჯახი, რომელიც წარსულში ნაყოფია მოგონებათა მსხვერპლთა, სახელოვან საქმეთა, ხშირად საერთო გლოვათა, და საერთო სინანულთა, აწმყოში კი იგი ნაყოფია საერთო ცხოვრების განგრძობის სურვილისა, ერთისა და იმავე ეთნოგრაფიულ ჯგუფისადმი კუთვნილებისა; იგი მოგონებაა წარსულში დიდთა საქმეთა აღსრულებისა და სურვილი მომავალში კვლავ დიდთავე საქმეთა ჩადენისა“.

მორიგი ავტორი – ტარდი, ორგანიციისტული მიმართულების წარმომადგენელია. მას შედარებით მეტ ადგილს უთმობს მ. წერეთელი, მაგრამ ჩვენ ტარდის მიერ ჩამოთვლილი ერის მახასიათებლები უფრო გვაინტერესებს. ტარდის აზრით, „ეროვნული ჯგუფები“ ძნელად განისაზღვრება, „მაგრამ იგულისხმებს ორიგინალურ კომბინაციას სჯულისას, ენისას, სამართლისას, ზნე-ჩვეულებათა, – თუ შესაძლებელია ერთ ადგილზე, ბუნებრივ საზღვართა შორის“.

⁹ https://ru.wikipedia.org/wiki/Блюнчли,_Иоанн_Каспар.

საერთოდ, წერეთელი თითქმის ყველა ზემოჩამოთვლილ ავტორს აკრიტიკებს და ბოლომდე არ ეთანხმება, თუმცა მათ მიერ წამოყენებულ ბევრ თეზისს იზიარებს. მათი დამსახურება ისაა რომ ყველა მათგანმა წვლილი შეიტანა ერის რაობისა და წარმოშობის გარემოებების დადგენაში და ესაა მთავარი. იგივე დამსახურება მიუძღვით ერის რაობის შესწავლაში, მ. წერეთლის მიერ დასახელებულ ორ სოციალ-დემოკრატიკ ავტორს – ოტო ბაუერს და რუდოლფ შპრინგერს. წერეთელი არ იზიარებს ავტორთა მარქსისტულ დებულებებს და მეთოდოლოგიას, განსაკუთრებით ეკონომიკური ფაქტორის გადამწყვეტი მნიშვნელობის თეზისს, ერის ჩამოყალიბების პროცესში.

წერეთელს არ მოსწონს ოტო ბაუერისეული ერის მინიატურული განსაზღვრება: „ერი არის კრებული ადამიანთა, რომელნიც შეკავშირებულნი არიან ხასიათის ერთობით ბელ-ილბლის ერთობის ნიადაგზედ“. მაგრამ ის სარწმუნოდ მიიჩნევს ბაუერის მიერ ჩამოთვლილ ერის ნიშან-თვისებებს: საერთო ტერიტორია, შთამომავლობა, ენა, ზნე-ჩვეულება, ისტორიული წარსული, საერთო კანონები, სარწმუნოება.

როგორც ჩანს, მიხაკო წერეთლის აღიარება ყველაზე მეტად, ცნობილი ავსტრიელი სოციალ-დემოკრატი თეორეტიკოსის რუდოლფ შპრინგერის განსაზღვრებას დაუმსახურებია, რადგან წერს ამ განსაზღვრების შესახებ – „დაახლოებით ნამდვილია“. ვნახოთ: „ერები არიან ეთნოლოგიური მხრით სუბმანი (ჯამნი – დ. შ) ინდივიდთა, ხშირად გამოურკვეველ რასიულ ტიპისა, სოციალური მხრით კი, – კრებული ინდივიდთა, რომელთაც აქვთ ჩვეულებრივად საერთო ენის წყალობით გრძნობისა და აზროვნების მსგავსება. იგინი განვითარების განსაზღვრულ საფეხურზედ გარდიქცევიან ხოლმე ერთის ნების მქონე საზოგადოებად და მიისწრაფიან ეროვნულ კულტურის დასაცველად შექქმნან პოლიტიკურად განკერძოებულნი და დამოუკიდებელნი ძალანი“.

ბაუერსა და შპრინგერს ფართო აღიარება ჰქონდათ ევროპაში და ევროპულ სოციალ-დემოკრატიკაში. მათ კარგი თვალთ უყურებდნენ ქართველი სოციალ-დემოკრატიკ-მენშევიკებიც. მაგრამ ორივე ევროპელი ავტორი მიუღებელი იყო ბოლშევიკებისათვის და ამიტომაც გახდნენ ორივენი იოსებ სტალინის მწვავე კრიტიკის საგანი, თუმცა ამ საკითხს მომავალში შევეებით.

მიხაკო წერეთელმა დაასაბუთა, რომ ევროპულ ინტელექტუალურ სივრცეში ეროვნულ პრობლემატიკას სერიოზული თეორიული მემკვიდრეობა გააჩნდა. იმ დროისათვის, როცა ქართველი სოციოლოგი თავის ნაშრომს წერდა, ევროპულ მეცნიერებას ჩამოყალიბებული და შემუშავებული ჰქონდა

ფუნდამენტური მიდგომები ერის რაობის, წარმოშობის, ფუნქციონირებისა და მახასიათებლების შესახებ. შექმნილი იყო თეორიული საფუძველი, რომელზეც მთელ შემდგომ პერიოდებში უნდა გაგრძელებულიყო სამეცნიერო კვლევა იმ ცვლილებათა და გამოწვევათა შესაბამისად, რომელიც ხდებოდა მსოფლიოში და იწვევდა ერების ბუნებრივ ტრანსფორმაციასაც.

ახლა უკვე, თეორიული საფუძვლის კრიტიკული გააზრებისა და გათვალისწინება-წარმოდგენის შემდეგ, მიხაკო წერეთელს შეეძლო თავისი ნაშრომის დასკვნითი ნაწილისა და მთავარი მიზნის ჩამოყალიბებაზე და დასაბუთებაზე ეზრუნა. ასეც მოიქცა – „ერისა და კაცობრიობის“ უკანასკნელ თავს ეწოდება – „ქართველი ერი“. ამ თავში სწორედ იმ პრობლემის შესახებაა საუბარი, რომელიც ჩვენ უშუალოდ გვაინტერესებს – როდის და რა პირობებში წარმოიშვა ქართველი ერი, მიხაკო წერეთლის აზრით.

ავტორი ანალიზებს ჩვენი ქვეყნის სამიათასწლოვან ისტორიას და ისე გამოდის რომ მას ორ პერიოდად განიხილავს. პირველი პერიოდი – ქართველი ხალხის უძველესი წარსულია. ამ დროს ქართველთა წინაპარ თუ ქართველურ ტომებს უძველეს ცივილიზაციებთან ჰქონდათ კონტაქტი: ასურელებთან, ხეთებთან, ურარტუელებთან და სხვ. წერეთლისა და მაშინდელი მეცნიერების მონაცემებით, ქართველური ტომები უფრო სამხრეთით ცხოვრობდნენ და ძვ. წ. აღ-ით XI-V საუკუნეებში „ჩრდილოეთით და შავი ზღვის ნაპირებზე ამოუწვევიათ“ და დაუკავებიათ თანამედროვე საქართველოს ტერიტორიები.

მაგრამ ის რაც ავტორს აინტერესებს – ქართველი ერის წარმოშობა, მისი აღიარებით, ამ პერიოდში არ მომხდარა, თუნდაც ერთი მიზეზის გამო – რადგან „არავითარი ნახსოვრობა არ არსებობს“ ანუ არ არსებობს სათანადო წყაროები, რომელიც დაადასტურებდა უძველესი დროის ქართველობის, ერისათვის დამახისიათებელ ნიშან-თვისებების არსებობას. წერეთლის აზრით, შეიძლება უძველეს ქართველებს ჰქონდათ „მთლიანი ეროვნული ცხოვრება“ და შეთანხმებულადაც მოქმედებდნენ, იქნებ საკუთარი მწერლობაც გააჩნდათ და ა. შ. მაგრამ „ჩვენ მაინც არ შეგვიძლია ამ ძველ წინაპართა ისტორია მივითვისოთ, არავითარი ნახსოვრობა არ არსებობს, გარდმოცემული იმ სოციალური ორგანიზმის მიერ ახალ საქართველოს სოციალურ ორგანიზმისადმი“.

ახალი ეტაპი, „ეს ახალი ორგანიზმი“ ანუ ქართველი ერის ჩამოყალიბების პროცესი, მიხაკო წერეთლის აზრით, ქრისტიანობის დამკვიდრების პერიოდიდან იწყება. ამ დროიდან წარმოიქმნება ახალი ქრისტიანული კულტურა, ქართულ ენაზე იქმნება მდიდარი ლიტერატურა, ერთიანდებიან ქართველური ტომები.

სწორედ ამ „საქრისტიანო ეპოქაში“ ყალიბდებოდა ქართველ ხალხში ერის მახასიათებელი ნიშან-თვისებები, რომელთა შესახებაც მ. წერეთელი ვრცლად მსჯელობს. ის ასახელებს ამ მახასიათებლებს, რომლებიც განსაკუთრებით გამოიკვეთა „საქრისტიანო ეპოქაში“: ჩვენ განვაავითარეთ ქართული ენა; შევქმენით ორი საკუთარი ანბანი, ხუცური და მხედრული; მდიდარი საეკლესიო და საერო ლიტერატურა; ვეწაფებოდით უცხოურ ბერძნულ, სომხურ, არაბულ კულტურას, მეცნიერებას, ფილოსოფიას; ვავითარებდით საკუთარ ხელოვნებას, არქიტექტურას, მუსიკას; გვქონდა დამოუკიდებელი ეკლესია; რაც მთავარია გვქონდა სახელმწიფო – „ჩვენი სამეფო“ და ა. შ. რომლის შემდეგაც დაასკვნის პირველი ქართველი სოციოლოგი: „ჩვენ ერი ვიყავით, ერთი კონკრეტული სოციალური ორგანიზმი, ყველა ეროვნული ორგანოებით“.

„საქრისტიანო ეპოქაში“ მ. წერეთელი თავდაპირველად IV-XI საუკუნეებს გულისხმობს და ეს კონტექსტიდან გამომდინარეობს. მისი საერთო მსჯელობიდან ჩანს, რომ „საქრისტიანო ეპოქას“ ის წარმოიდგენდა სამ პერიოდად დაყოფილს. პირველი პერიოდი IV-XI საუკუნეები იყო, რომლის განმავლობაში ჩამოყალიბდა ძირითადად ქართველი ერი, ერისათვის დამახასიათებელი ნიშან-თვისებებით, მაგრამ სამწუხაროდ, მისივე სიტყვებით, „არასოდეს დაგცვლია ხანგრძლივი სახელმწიფოებრივი ცხოვრება“. ასე იყო ამ პერიოდშიც. არ დაგვკლება ბერძენთა, სპარსთა, თურქთა, და არაბთა შემოსევები.

„ერისა და კაცობრიობის“ ავტორი რა თქმა უნდა განსაკუთრებულად აღნიშნავს საქართველოს ისტორიის „ოქროს ხანას“, რომელიც ასევე განსაკუთრებული აღმონჩა ქართველი ერის სრული ფორმირებისათვის. „ქვეყანას აჩვენა მაშინ საქართველომ, თუ როგორი ნიჭის პატრონი იყო მისი ერი და რა შეეძლო კულტურულად, როცა ბატონი არა ჰყავდა და თავისუფალ განვითარებას ეძლეოდა. მაშინ განვითარდა კოპეხია ქართველი ერისა“. საქართველო პოლიტიკურად შეერთებული იყო, აგრეთვე კულტურულად იგი კიდევ უფრო ერთდებოდა, თუმცა მთელი მისი კულტურული განვითარება წინადაც ეროვნული იყო, და ყოველი მიმართულება მრავალმხრივი კულტურისა, წამბაძველობითი იყო თუ ორიგინალური, ერთ ეროვნულ კალაპოტში მიდიოდა და საერთო ქართულ ეროვნულ საუნჯედ ჩამოისხოდა“.¹⁰

ცალკე გამოიყოფა XV-XVIII საუკუნეები, როცა სხვა უამრავ ფიზიკურ-მატერიალურ დანაკარგთან ერთად, სუსტდება და ქვეითდება ქართველი

¹⁰ მ. წერეთელი. ერი და კაცობრიობა (სოციოლოგიური ანალიზი), გვ. 234.

ხალხის, როგორც ერის მახასიათებელი ნიშან-თვისებები. ამ გარემოებას ზუსტად ჩვენი ფორმულირებით არ აღნიშნავს მ. წერეთელი, მაგრამ ცხადია ამას გულისხმობს, როცა წერს, რომ საქართველო პოლიტიკურად დანაწილდა, დაქვეითდა კულტურა, შეირყვნა ენა, დაქვეითდა ზნეობა, სამართალი, მოკლედ „ყოველმხრივი დაქვეითება“ „გახრწნა და დაცემა“ დაიწყო და გაქრობა გვემუქრებოდა.

მიუხედავად ყველაფრისა, ვახტანგ მეექვსისა და ერეკლე მეორის ეპოქაში კვლავ დაიწყო აღმავლობის პროცესი, რაც მთავარია, საქართველოს ერთიანობის იდეა არ გამქრალა, ანუ მ. წერეთლის სიტყვებით: „საერთო მიმდინარეობაც კი არსებობდა საქართველოს პოლიტიკურ ერთობის აღდგენისა“. სწორედ ამისკენ „მისწრაფების“ განხორციელებას ცდილობდნენ სოლომონ ლიონიძე და სხვა ქართველი პოლიტიკური მოღვაწენი. მიხაკო წერეთელი ამ ელემენტარულ საისტორიო ეპიზოდებს იმიტომ იხსენებდა, რათა თავისი სოციალ-დემოკრატი და სხვა ჯურის ეროვნული ნიჰილისტებისათვის ჩაეგონებინა, რომ დაქსაქსულ საქართველოშიც კვლავ არსებობდა ერის მახასიათებლები, ქართველი ერი, როგორც მთლიანობის იდეა მოუშლელი იყო და ქართული პოლიტიკური ელიტის გონებას არ სტოვებდა.

მცირე ხნით კვლავ დაუბრუნდეთ წერეთლის მიერ ერნესტ რენანის ნააზრევის შეფასებას. ჩვეი ავტორი აღფრთოვანებულია ფრანგი ფილოსოფოსის „უკეთილშობილესი პროტესტით“ ერთი ერის მიერ მეორის დაჩაგვრის გამო და იმედს გამოთქვამს, რომ საერთაშორისო სამართალი ოდესმე გაიზიარებს რენანის მიერ წამოყენებულ პრინციპს და აღიარებს დაჩაგრული ერების უფლებას – იყვნენ თავისუფალნი.

მაგრამ ქართველი ავტორი მკაცრად აკრიტიკებს რენანის თვალსაზრისს, თითქოს ერები ახალი მოვლენა იყოს და ისინი მხოლოდ ბოლო საუკუნეებში გაჩნდნენ მსოფლიოში. „ამ აზრით, – მოახსენებდა ფრანგი მოაზროვნე 1882 წლის 11 მარტს სორბონას უნივერსიტეტში შეკრებილ საზოგადოებას, – ნაციები, ნაწილობრივ ახალი მოვლენაა ისტორიაში. ძველი სამყარო არ იცნობდა მათ. ეგვიპტე, ჩინეთი, ძველი ქალდეა სულაც არ იყვნენ ნაციები“.¹¹ მიხაკო წერეთელი არ ეწინააღმდეგებოდა რენანის ამ ფორმულას. მაგრამ როდესაც, როგორც იტყვიან, ფრანგმა ფილოსოფოსმა და ისტორიკოსმა,

¹¹ Э. Ренан. Что такое нация? Доклад, прочитанный в Сорбонне 11-го марта 1882 года. www.hrono.ru/statii/2006/renan_naci.php.

ნარეცხს ბავშვიც გადააყოლა და უნაციო ქვეყნებს ძველი საბერძნეთი და ძველი რომიც მიათვალა, ამან ქართველი ავტორის მწვავე კრიტიკა გამოიწვია: „რენანის აზრი, თითქოს ერი ახალი ცნება იყოს, თითქოს იგი ცნობილი არ იყო ძველ დროს, შემცდარია, რადგანაც, მაგალითად, საბერძნეთი თავისი ენით, რასით, რელიგიით, ერთობ კულტურით – განსაკუთრებულ სოციალურ პიროვნებას წარმოადგენდა...“¹²

ქართველი მეცნიერი კარგად ხვდება რენანის ჩანაფიქრს, რომ ძველი და ახალი დროის ნაციები ხარისხობრივად ბუნებრივია განსხვავდებოდნენ მაინც ერთმანეთისაგან. მაგრამ ეს არ ნიშნავდა რომ საკითხი ფრანგული რადიკალიზმის მანერით გადაწყვეტილიყო და ნაციების არსებობა უარყოფილიყო ძველ დროში.

ეს გარემოება გაითვალისწინა მიხაკო წერეთელმა და ქართულ სამეცნიერო ბრუნვაში შემოიტანა საინტერესო ტერმინი – „ისტორიული ერი“, „ისტორიული ერები“. სწორედ ამგვარ „ისტორიულ ერს“ უწოდებს მ. წერეთელი ქართველ ერს და აცხადებს: „ქართველი ერი ისტორიული ერია... იგი ისტორიული და კულტურული ერია... მან შექმნა უკვე საუკუნოდ დამკვიდრებული თავისებური სოციალური ორგანიზმი, შექმნა განსაზღვრული სამშობლო, რომელსაც საუკუნეთა განმავლობაში ვეტროფოდით და დღესაც გვიყვარს იგი. ქართველმა ხალხმა შექმნა თვით სახელი „საქართველო“...“¹³

სხვათა შორის, ჩვენც დავამატებთ მიხაკო წერეთლის დასაბუთებას: თვით რენანიც მერყეობდა, თითქოს გრძნობდა რომ გადააჭარბა. ჯერ ერთი ძველ რომზე საუბრისას ის წერდა: „კლასიკურ ძველ სამყაროში იყო რესპუბლიკები მუნიციპალური სახელმწიფოები, ადგილობრივი რესპუბლიკების კონფედერაციები, იმპერიები, მაგრამ არ იყო ნაციები, იმ აზრით, როგორც ჩვენ ეს გვესმის“. და იქვე: „დაწყებული რომის იმპერიის დასასრულიდან, ან, უფრო სწორედ, კარლოს დიდის იმპერიის დაშლიდან, დასავლეთ ევროპა და იყო, როგორც ჩანს, ნაციებად, რომლებიდანაც, ზოგიერთი მათგანი ცნობილ ეპოქებში ცდილობდნენ ხელთ ეგდოთ ჰეგემონობა სხვა ნაციებზე...“¹⁴

დიახ, რა თქმა უნდა, ძველი საბერძნეთი, რომი, ან მით უფრო, შუა საუკუნეების ერები განსხვავდებოდნენ, ახალი და თანამედროვე ერებისაგან,

¹² მ. წერეთელი. ერი და კაცობრიობა (სოციოლოგიური ანალიზი), გვ. 210.

¹³ მ. წერეთელი. ერი და კაცობრიობა (სოციოლოგიური ანალიზი), გვ. 226.

¹⁴ Э. Ренан. Что такое нация? გვ. 90.

მაგრამ ისინი არსებობდნენ და მათ ჩვენ სავსებით სამართლიანად შეიძლება ვუწოდოთ მიხაკო წერეთლის მიერ ხმარებული ტერმინი – ისტორიული ერეები, ისტორიული ნაციები.

სწორედ ამგვარ სტატუსს აკუთვნებდა შუა საუკუნეების ქართველ ერს, მიხაკო წერეთელი – ისტორიული ერი.

Dimitri Shvelidze

**MIKHAKO TSERETELI ABOUT ORIGIN OF
GEORGIAN NATION**

Summary

The paper focuses on two issues: how did Mikhako Tsereteli understand the concept of nation and what he thought about origin of the Georgian nation. These issues are discussed and examined in his book: “Nation and Humanity” (Tbilisi, 1910). M. Tsereteli studied European theoretical heritage and based on it he elaborated his definition of nation – high level of cohesion with a common language, religion, customs, culture, law, history, self-identity, statehood or aspiration to it. Formation of the Georgian nation took place in the “era of Christendom” in the 4th-11th cc., and this process was completed in the “Golden Age” (12th-13th cc.).